

представителям национальных меньшинств. Исследована роль портных и «модисток» в пошиве одежды, предназначенной для основных событий жизненного цикла человека. Раскрываются основные взгляды крестьянства середины XX в. на то, какой должна быть идеальная портниха.

Ключевые слова: портниха, «модистка», народная одежда, послевоенное восстановление, трансформация костюма.

Olga Vorobey

**THE ROLE OF TAILORING IN PROVISION OF EVERYDAY AND FESTIVE CLOTHES
(BASED ON RESEARCH IN PODILLYA REGION)**

This paper deals with the role of tailoring in provision of clothes for rural communities in the postwar years. The background for expansion of tailoring as a trade in rural areas after the WWII is analyzed. The influence of tailors on the transformation of folk costume is discussed. The theme of communities' attitude towards tailors, namely the ones of ethnic minorities, is considered. The role of modistes in tailoring of clothes for the crucial occasions in one's life is studied. The folk notion of a seamstress in the mid-20th century is described.

Key words: seamstress, modiste, clothes, postwar reconstruction, transformation of costume.

УДК 94(477.46)»179/191»

Ірина Мельник

**ЄВРЕЇ В ЕТНОСОЦІАЛЬНОМУ СКЛАДІ НАСЕЛЕННЯ УМАНЩИНИ
КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.**

У статті досліджено етнічний склад населення Уманщини наприкінці XVIII – на початку XX ст. Зроблено спробу порівняльного аналізу етносоціального складу населення Уманщини та Київської губернії. Дослідження має на меті показати особливості соціальної структури уманського населення, де окрема увага звертається на єврейський елемент. Акцент зроблено на різниці соціально-економічного становища етнічних груп, які складали основу суспільства міста Умані та повіту. У статті також показано динаміку змін у населенні окресленого регіону, що мало значний вплив на розвиток його економічного життя.

Ключові слова: етносоціальний склад населення, єврейське населення, польське населення, російське населення, Уманський повіт, Уманщина.

Проблема етносоціального складу населення Уманщини в кінці XVIII – на початку XX ст. – невід'ємний аспект дослідження історичного минулого, аналіз якого дасть змогу не тільки окреслити демографічну картину регіону в зазначений період, а й порівняти динаміку змін в структурі населення Уманського повіту з динамікою змін в структурі населення Київської губернії загалом.

Найповніше структура населення Уманщини досліджена в монографії Т. Кузнець «Населення Уманщини XIX – початку XX століття», у ній подано велику кількість статистичного матеріалу, упорядкованого в таблиці, який допомагає з'ясувати кількісні характеристики населення. У дослідженні О. Куземи «Чисельність й етносоціальний склад населення міст і містечок Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.» проаналізовано національний та соціальний склад населення Київської губернії зокрема і Правобережжя загалом. Інші дослідження, результати яких використано в статті, мають допоміжний характер і дають змогу зробити загальну картину етносоціального життя Уманщини повнішою. Це праці Х. Ящуржинського «Місто Умань: короткий історичний нарис», С. Монке, А. Петренко, Т. Кузнець та ін. «Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років XX століття)», В. Чорномиза «Єврейская жизнь в Умани» та інші.

Метою дослідження є з'ясування особливостей етносоціального складу населення Уманщини впродовж XVIII – початку XX ст., виявлення його змін та дослідження місця єврейського населення в структурі суспільства регіону.

Завдання дослідження полягають у наступному: вивчити етносоціальний склад населення Уманського повіту; дослідити динаміку чисельності кожного суспільного стану повіту; з'ясувати роль єврейського населення в суспільному житті регіону.

Етносоціальний склад населення історичної Уманщини в такому вигляді, який він мав наприкінці XVIII ст., сформувався в ході буремних подій XVII – початку XVIII ст. В результаті польської колонізації краю, яка розпочалась після придушення національно-визвольних змагань українського народу, панівним соціальним станом стали поляки. Їх позиції були підірвані після

придушення польського повстання у 1830–1831 рр. Тоді на місце поляків прийшли росіяни, а поки що польські магнати всіма силами намагались відродити економічну могутність краю.

Українське селянство впродовж XVIII ст. було найчисельнішим станом і складало основу суспільства, хоч і не мало жодних прав у порівнянні з іншими станами і в своїй більшості було закріпаченим. Близьким до селянства за правовим становищем було українське міщанство, яке не було впливовим суспільним станом, оскільки переважна більшість міщан були євреями.

Другою за кількістю етнічною групою були поляки. Вони разом з євреями у XVIII ст. зайняли провідні позиції у політичному та економічному житті Уманщини. В цілому на Правобережжі частка сполонізованої шляхти становила 7,8 % населення, а євреїв – приблизно 3,5 % [1, с. 6–7].

Євреї складали третю за чисельністю групу населення. На теренах Уманщини і Умані вони з'являються разом із заснуванням міста, а в кінці XVIII ст., після запровадження смуги оселості, вони могли проживати тільки в містах і містечках. Логічно, що Умань, яка мала зручне географічне розташування та сильний економічний потенціал, невдовзі перетворюється на типове єврейське містечко, а загальна кількість євреїв на території Правобережжя зростає і в середині XIX ст. становить уже 10 % від усього населення. Іншими етносами, які насіляли територію Уманщини наприкінці XVIII ст., були волохи, молдавани, вірмени, караїми, греки. В основному це були міщани та купці. Як зазначає Ш. Шварцман, у 1797 р. в Умані проживало 1324 міщан-євреїв, 130 міщан-християн, купців-євреїв – 57 осіб, а купців-християн – усього 6 осіб [2, с. 9].

На початку XIX ст. Умань – велике місто, яке займало міцні позиції в економічному житті губернії. Населення міста складало 6058 осіб. Найчисельнішим суспільним станом були міщани-євреї – 2266 осіб, далі йшли селяни з економією – 1650 осіб, міщани християнського віросповідання – 327 осіб, дворяни та чиновні люди – 68 осіб, купці-євреї – 65 осіб, військові чини – 36 осіб, удільні селяни – 30 осіб, чиновники і їх діти – 48 осіб, дворові люди – 18, католицькі ксьондзи і базиліани – 16 осіб, купці-християни – 13 осіб та православні священики – 10 осіб. Все інше населення міста становили кріпаки та слуги магната Станіслава Потоцького [3, с. 56].

Наприкінці XVIII – у XIX ст. в цілому по Правобережній Україні кількість міського населення збільшувалась. За підрахунками І. Гуржія, міських мешканців Київської губернії у 1811 р. налічувалось 64,3 тис. осіб, у 1825 – 73,8 тис., 1840 – 125,5 тис., а у 1858 – 203,6 тис. Порівняно з 1811 р. кількість зросла у 3,16 рази й становила 10,5 % від всього населення губернії [4, с. 54]. Такі самі тенденції мали місце і в Уманському повіті. У 1845 р. його населення складало 155701 особу, а вже в 1897 р. зросло вдвічі і нараховувало 320744 особи. Тенденції до зростання спостерігались аж до революційного 1917 р. Наприкінці XIX ст. українське населення повіту складало 85,3 %, тоді як на початок XX ст. його частка зменшилась до 84,8 %, що пов'язано з військовими подіями та русифікаторською політикою російського уряду.

Єврейське населення Уманського повіту наприкінці XIX ст. було на другому місці і складало 11,7 %, а на початок XX ст. теж зменшилось до 11 %. У відсотковому вимірі питома вага поляків серед населення повіту залишилась незмінною і складала 0,8 %. А от кількість росіян збільшилась з 1,8 % до 2,8 %. В масштабах губернії зміни в національному складі населення були ідентичними і збільшення російського національного елементу слугує ще одним доказом політики зросійщення та ущемлення національних прав корінних мешканців краю [5, с. 30].

Національний склад населення міста Умані був дещо відмінним від складу населення повіту. На першому місці по кількості стояли євреї. Їх наприкінці століття нараховувалось 17709 осіб, далі йшли українці – 9509 осіб, росіяни – 2704 осіб. Замикали цей ряд поляки та інші національності.

Серед дворянського стану повіту найчисленнішими були росіяни – 1081 особа та поляки 1078 осіб. Дворян українців було 533 особи. В той же час українці представляли більшість серед духовенства християнських віросповідань. Більше було українців і серед «потомственных» та «личных» почесних громадян. Купецький стан на 82,9 % представляло єврейське населення. Проживаючи в повітовому центрі та містечках повіту, воно складало 77,5 % всіх міщан. Селянство на 97,3 % складали українці, 2,1 – росіяни, 0,1 % – поляки, 0,05 % – євреї. Військові козаки представлені українцями та росіянами. Серед іноземних підданих переважали поляки, українці, німці тощо [5, с. 54].

Найчисельнішою групою в повіті були селяни – 83,1 %, другими за чисельністю були міщани – 14,8 %. Дворяни «потомственные» і «личные» складали відповідно 0,5 % та 0,3 % від загальної кількості населення. Що стосується духовенства, то його відсоток складав 0,4 %. За кількістю духовенства Уманський повіт посідав друге місце після Київського серед інших повітів губернії [5, с. 86]. За переписом населення 1897 р. українці становили найчисельнішу групу населення. Саме вони складали основу селянського стану – 96,4 %. Проте серед панівних верств суспільства – «потомственных» дворян, «личных» дворян, почесних громадян, духовенства – українці складали лише 0,6 %. Торгівлею українське населення повіту практично не займалось. Майже все українське населення Уманського повіту мешкало в селах, міщанами ж були лише 2,79 % [5, с. 56]. У XIX ст. з

5,2 млн євреїв Російської імперії більше 2 млн проживало в Україні. Якщо в імперії вони складали 4 % населення, то в Україні – 8 %, а на Правобережжі – 12,6 %. Традиційно євреї були міщанами. Не дивно, що третина міст України сповідувала іудаїзм, а в містечках Правобережжя євреї складали 70–80 % їх жителів [6, с. 113].

Упродовж першого десятиліття XIX ст. кількість єврейського населення міст і містечок Правобережної України дещо зменшувалась. Але вже у наступних десятиріччях відбулося значне його зростання у цих населених пунктах. Оселяючись у містах і містечках, більшість євреїв ставали шинкарями, корчмарями, торговцями чи орендарями. Дуже незначним був відсоток євреїв серед селян. Так, згідно з переписом населення 1897 р., в Уманському повіті мешкало понад 37 тис. євреїв, у відсотковому відношенні до решти населення це близько 11,7 %. У містечках повіту єврейське населення становило переважаючу більшість, наприклад, в Умані – 57 %. А все єврейське міське населення повіту становило 77,5 %.

Соціальний статус євреїв повіту в цілому відображав загальну губернську картину. Серед «потомственных» дворян євреїв не було зовсім, серед «личных» дворян – 28 осіб, серед почесних громадян – 14 осіб, в купецькому стані налічувалось 463 євреї, серед міщан – 36887 осіб, серед селян – лише 156 осіб, серед іноземних підданих – 10 осіб [5, с. 62–63].

Отож більшість єврейського населення Уманського повіту проживала в повітовому центрі і містечках. Воно складало в основному міщанський стан, який займався розвитком торгівлі, промислових галузей, культури, освіти тощо. Зрозуміло, що єврейське населення брало участь у всіх найважливіших сферах життя повіту. Але найбільш поширеним видом їх діяльності, можна навіть сказати – суто єврейським видом діяльності – була торгівля, якою займалась чи не половина єврейського населення повіту. Близько 30 % євреїв повіту працювали у виробничих та переробних галузях. Найпоширенішим заняттям було виробництво продуктів харчування, обробка деревини і пошиття одягу. Із понад 7 тис. кравців і шевців у повіті, близько 4 тис. були євреями. Фактично монополюючи євреї займалися виготовленням лікарських препаратів, виробництвом напоїв і бродильних речовин, виготовляли оптичні, механічні, хірургічні інструменти, годинники та іграшки, ювелірні вироби, переробляли тютюн [2, с. 43–44].

Щодо російського населення регіону, то його становище було унікальним. Будучи в абсолютній меншості серед населення краю, росіяни, однак, посідали панівні позиції в політичному житті. Понад половини росіян перебувала на державній службі і отримували доходи з казни та приватних капіталів. Близько 20 % були зайняті в сільському господарстві та в переробних галузях промисловості. Виготовленням одягу, будівництвом, транспортом та іншими засобами зв'язку займалось близько 15 % населення. Торгівлею, комерційною та кредитною діяльністю займалось близько 8 % російського населення. Більша частина росіян проживала в містах і містечках, займаючи третє місце за кількістю серед міщан Уманського повіту [5, с. 77].

Шляхетський стан вирізняло з-поміж інших те, що він був дуже неоднорідним. Якщо по кількісних показниках польська шляхта була чисельнішою за, наприклад, російських дворян, то у матеріальному вимірі кількість заможних і справді впливових шляхтичів-магнатів була порівняно невеликою. Особливо це стало помітно після польського повстання 1830–1831 рр., коли більшість поляків змушені були емігрувати за кордон. Чимало представників шляхетського стану не мали землі і перебували на державній службі і були слухняним знаряддям у руках самодержавства. Тому не дивно, що на початок XIX ст. поляки займали провідні позиції в культурному житті суспільства регіону. Але якщо порівнювати із загальними губернськими показниками чисельності польського населення, то тут складається дещо інша ситуація. Загалом по губернії в другій половині XIX ст. частка польського населення становила приблизно 6 %, а от в Уманському повіті – лише 0,86 %. Тут польське населення за кількістю стояло після українців, євреїв та росіян.

До дворянського стану належало 1078 осіб, що становило 38,6 % від загальної кількості польського населення Уманщини. Почесні громадяни та купці складали всього 1,1 %. В містах та містечках повіту проживало 31,1 % населення. Іноземними підданими були 5,5 % польського населення. Тобто 80,7 % польського населення повіту відносилось до привілейованої частини тогочасного суспільства і тільки 18,8 % від загальної кількості польської меншини належала до стану селян [5, с. 80].

На початок XX ст. етносоціальний склад населення Уманщини в цілому залишався без змін. В місті Умані, як і раніше, за свідченнями Х. Ящуржинського, більшу частину населення складали євреї, так само майже вся торгівля зосереджувалась в їх руках. Українське населення складали міщани та селяни. Польська громада була нечисленною, близько тисячі чоловік; в повіті до неї належали майже всі поміщики й посесори. Відмітним був той факт, що в основному польська спільнота, як і раніше, підтримувала культурне життя повіту і міста. Серед польського населення чималий відсоток складала інтелігенція [7, с. 29].

Щодо кількісного складу населення Умані, то в місті і передмістях мешкало близько 50 тис. осіб. Серед них єврейське населення становило 33 тис., християнське (українці, поляки, росіяни) – близько 16 тис. Купців першої і другої гільдій – 50, міщан – 4396 сімей [7, с. 25].

Отже, етнічний склад населення Уманщини практично не змінювався впродовж кінця XVIII – початку XX ст. В повіті, як і загалом по губернії, на першому місці по кількості стояли українці, далі йшли євреї, поляки, росіяни та інші. Щодо міста, то по кількості на першому місці стояли євреї, потім йшли українці, поляки, інші національності. Верхівку соціальної драбини займали поляки, але після повстання 1830–1831 рр. в регіоні, як і скрізь по губернії, посилювались позиції російського національного елементу. Заможне єврейство було не таким чисельним в порівнянні з польськими та російськими поміщиками, але все ж справляло помітний вплив на життя повіту і, особливо, Умані.

Список використаних джерел

1. Кузнец Т. В. Населення Уманщини XIX – початку XX століття: Монографія / Т. В. Кузнец. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 195 с.
2. Шварцман С. Старая Умань / С. Шварцман. – Умань, 2013. – 64 с.
3. Кузема О. Л. Чисельність і етносоціальний склад населення міст і містечок Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://science.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/7/2014/pdf/hist/visn/1/2_03_Kuzema.pdf
4. Монке С. Ю. Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років XX століття): Монографія / С. Ю. Монке, А. І. Петренко, Т. В. Кузнец та ін. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 266 с.
5. Кузнец Т. В. До історії освіти на Уманщині (XVIII – початок XX століття) / Т. В. Кузнец. – К.: Науковий світ, 2000. – 35 с.
6. Хонигсман А. Я. Евреи Украины (краткий очерк истории) / А. Я. Хонигсман, Я. С. Найман Я. С. – К., 1992. – 156 с.
7. Ящуржинський Х. Місто Умань: короткий історичний нарис / Х. Ящуржинський. – Ульянівка, 1993. – 44 с.

Ирина Мельник

ЕВРЕИ В ЭТНОСОЦИАЛЬНОМ СОСТАВЕ НАСЕЛЕНИЯ УМАНЩИНЫ КОНЦА XVIII – НАЧАЛА XX ВВ.

В статье исследовано этнический состав населения Уманщины конца XVIII – начала XX вв. Сделано попытку сравнительного анализа этносоциального состава населения Уманщины и Киевской губернии. Исследование имеет целью показать особенности социальной структуры уманского населения, где отдельное внимание обращено на еврейский элемент. Акцент сделан на разнице социально-экономического состояния этнических групп, что составляли основание общества города Умани и уезда. В статье также показано динамику изменений в населении очерченного региона, что имело значительное влияние на развитие его экономической жизни.

Ключевые слова: этносоциальный состав населения, еврейское население, польское население, русское население, Уманский уезд, Уманщина.

Iryna Melnyk

JEWISH IN ETHNIC AND SOCIAL COMPOSITION OF POPULATION IN UMAN REGION IN THE END OF THE XVIIIth – IN THE BEGINNING OF THE XIXth CENTURY

The paper investigated the ethnic composition of the Uman population in the end of the XVIIIth – in the beginning of the XIXth century. In the article the author compares ethnic and social composition of population in Uman region and Kiev province. The investigation aims to show Uman population social structure features; special attention drawn to Jewish population. The author focuses on the social and economic differences between Uman and Uman region ethnic group. The article also shows the dynamics of the change in the Uman region population, which took considerable effect on its economic life development.

Key words: ethnic and social composition of the population, Jewish population, Polish population, Russian population, Uman, Uman region.